

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:3 • 2012

Samhällsbyggande i sågverksmiljöer

ANN-KRISTIN HÖGMAN*

Karlstads universitet

Maria Bergman, *Constructing communities: the establishment and demographic development of sawmill communities in the Sundsvall district, 1850–1890*, Report from the Demographic Database 31 (Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2010). 282 s.

Under 1800-talets senare hälft genomgick flera områden längs Norrlandskusten en omvandling som kom att innebära genomgripande förändringar av tidigare näringsstruktur och samhällsliv. En ny typ av industrisamhället växte upp som svampar ur jorden; somliga på platser där förindustriell verksamhet redan hade förändrat den samhälleliga strukturen, andra där det tidigare enbart funnits jordbruksbygd eller skogsområden. Maria Bergman har i sin avhandling studerat de människor som flyttade till och kom att leva i några av dessa samhällen samt reflekterat över vad sågverkslivet kom att betyda för social struktur och identitet.

Sammanfattning

Bergman undersöker i sin avhandling framväxten av Sundsvallsdistriktets sågverksmiljöer och de människor som kom att bosätta sig där. Hon har ett tudelat syfte, vilket innebär att hon inledningsvis närmare vill granska etableringen av sågverksamhällena i Sundsvallsdistriktet och den demografiska utvecklingen i dessa under perioden 1850–1890. Det andra syftet är att belysa den bofasta befolkningens betydelse för skapandet av en kollektiv identitet i samhällena.

I jämförelse med tidigare forskning, som enligt Bergman har fokuserat på enstaka sågverkssamhällen och inte specialgranskat sågverksarbetarnas upplevelse av tillhörighet, vill hon både ta ett mer vittomfattande grepp och göra djupstudier för att skapa en större förståelse för människorna i de

* Fakultetsopponent; universitetslektor i historia

sågverkssamhällen som kom att utvecklas. Vidare menar Bergman att forskningen inte tillräckligt fördjupat sig i befolkningsutvecklingen innan industrialiseringen och de förutsättningar som fanns. Med avsikten att bättre förstå etableringen och utvecklingen av dessa samhällen vill hon integrera ett mer generellt perspektiv med specifika lokala livsvillkor.

Varje samhälle kan dekonstrueras i tre tätt sammanvävda strukturer, som tillsammans understödjer skapandet av en gemensam identitet: som en geografiskt avgränsad plats till stor del avskild från den omgivande jordbruksmiljön; vidare som en social organism med specifika sociala system som påverkar både arbete och privatliv; och slutligen som en symbolisk plats, vilken präglas av känslor av tillhörighet och identitet, som till stora delar är kopplade till yrkes stolthet. "Vi" och "de" definieras både i relation till övriga grupper i och utanför samhället. Med hjälp av dessa teoretiska utgångspunkter vill Bergman försöka förstå och definiera vad ett sågverks-samhälle kan vara.

Författaren använder sig av ett omfattande källmaterial. Den första typen av källor består av kyrkböcker, digitaliserade av Demografiska Databasen i Umeå, över församlingarna Skön, Alnö, Njurunda, Tuna och Selånger. Materialet inkluderar data från 31 sågverk. Vidare utgörs källorna av anställningslistor som upprättades i samband med Sundsvallsstrejken 1879 vid olika sågverk. Urvalet består av Klampenborg och Svartvik i Njurunda församling samt Kubikenborg och Heffners i Sköns församling. Anställningslistorna utgör ett unikt material, vilket möjliggör en studie av en del av befolkningen som inte är synlig i kyrkböckerna. Författaren har därefter länkat informationen till Indiko – kyrkböcker på nätet (DDB), vilket har gjort longitudinella studier möjliga att genomföra. Avhandlingen bygger således på omfattande tvärsnittsstudier av invånar- och migrationsstatistik i kombination med longitudinella studier där betydelsen av sociala nätverk står i fokus.

I kapitlen 2 och 3 görs en bakgrundsteckning av förutsättningarna för och utvecklingen av den svenska sågverksindustrin. En beskrivning ges även av bebyggelse och social struktur i sågverkssamhällena. Bergman för ett resonemang kring ångsågarnas betydelse, produktion och export, fluktuationer i ekonomin och ägarnas roll. Hon diskuterar konstruktionen och planeringen av samhällena, levnads- och arbetsförhållanden samt folkrörelsernas påverkan på de sociala miljöerna. Områdena var sällan planerade utan växte fram efterhand runt sågverk och timmerupplag, som därmed kom att hamna i centrum av samhällena. Sågverksägarnas engagemang i det lokala samhällsbygget varierade. Arbetarnas levnadsförhållanden var ofta otrygga och eftersom huvudinkomsten för sågverksarbetarna erhöles under sommarhalvåret, innebar lönesänkningar kraftiga avbräck i ekonomin.

Folkrörelserna blev en gemensam arena för människor med olika bakgrund och fungerade som en enande kraft.

Det fjärde kapitlet är en studie av befolkningsutvecklingen i Sundsvalls-distriktets sågverkssamhällen mellan åren 1850 och 1890. Invånarantal kopplas till faktorerna tidpunkt för etablering, närhet till övriga samhällen, industriell expansion och ägarstruktur. Befolkningsutvecklingen följs under en serie av år efter respektive sågverks etablering i olika sågverkssamhällen. Undersökningen visar en långsammare befolkningsutveckling, men även en stabilare sådan i tidigt etablerade samhällen. Samhällena Svartvik och Skönvik, som var äldre industrisamhällen, hade 1890 de största befolkningarna. Sågverksmiljöerna på Alnön skilde sig från de övriga, vilket förklaras med att dessa orter hade sämre expansionsmöjligheter på grund av den geografiska begränsningen. De lyckades emellertid hålla upp produktionssiffrorna med hjälp av samexistens med sågverk på fastlandet. Ytterligare en slutsats är att ägarnas finansiella situation var viktig för en expansion.

I kapitel 5 undersöks mäns och kvinnors migrationsmönster till och från samt inom de fem undersökta församlingarna. I delstudien analyseras kort- och långdistansflyttningar, skillnader mellan mäns och kvinnors migrationsmönster, skillnader mellan in-, ut- och omflyttning till och från sågverks- och icke-sågverkssamhällen. De källor som utgör underlaget för detta kapitel bygger på Demografiska Databasens registrering av varje migrationshändelse för cirka 25 000 individer. Bergman kommer fram till att endast en tiondel av männen var födda i Sundsvallsregionen och motsvarande andel bland kvinnorna var drygt en femtedel. Det förekom emellertid en del skillnader mellan de olika sågverksmiljöerna. Vidare dominerade männen inflyttningen och hälften av dem var registrerade som ensamflyttare. Kvinnor hade en större benägenhet att flytta inom församlingen. Utflyttningen sjönk med tiden, vilket visar på en mer stabil befolkning mot slutet av undersökningsperioden. Hälften av in- och utflyttarna var gifta, vilket innebar en större familjeorientering i samhällena. Detta hade i sin tur en positiv inverkan på det lokala samhällsbyggandet.

I det sjätte kapitlet diskuterar Bergman närvaron av en registrerad respektive oregistrerad befolkning. Hon för även en diskussion om betydelsen av att vara bofast för sågverksbefolkningen, vilket hon menar spelade en stor roll för känslan av tillhörighet hos befolkningen då en stor andel inte var födda på platsen. Hon jämför de ovan nämnda anställningslistorna med den datoriserade informationen från kyrkböckerna för att uppskatta hur många av sågverksarbetarna som var officiellt registrerade och var de bodde. Jämförelsen av anställningslistorna och kyrkböckerna visar att majoriteten av sågverksarbetarna var registrerade i distriktet, dock med lokala variationer. Svartvik avviker åter från de övriga undersökningsorterna genom att arbe-

tarna stannade kvar längre. En klar majoritet av arbetarna var registrerade på sågverksområdet.

I det sjunde kapitlet studeras den demografiska strukturen hos den registrerade befolkningen i församlingarna utifrån Databasens digitaliserade material och anställningslistorna. Bergman frågar sig om samhällena kan ses som familjeorienterade. Fördelningen av män, kvinnor och barn i sågverks-samhällen/icke-sågverkssamhällen redovisas. Vidare undersöks förekomsten av gifta par samt antalet barn födda i respektive församling och per hushåll. Hon visar att barnen var den grupp som utgjorde den största andelen av befolkningen och männen den näst största gruppen. Vidare påvisar hon en hög andel gifta i sågverksområdet i jämförelse med den omgivande landsbygden. Nära hälften av paren hade ett-två barn. Endast en mindre andel hade stora familjer.

I kapitel åtta genomförs en fördjupad undersökning av betydelsen av släkt i relation till giftermål, migration och rekrytering. Bergman studerar giftermålsmönster, släktrekrytering och släkt nätverk i respektive sågverks-samhälle. Ett särskilt fokus läggs på Svartvik. De källor som brukas i detta kapitel är 1879 års anställningslistor länkade till Indiko. Författaren kommer fram till att släkten hade stor betydelse för samhällsbyggandet; dock finner hon skillnader mellan de studerade samhällena. Svartvik utmärker sig igen genom en större andel nätverk med flera generationer inblandade och en större andel släkt samt att flera generationer arbetade på samma ställe. Där finner hon även en hög andel gifta personer.

I det avslutande kapitlet pekar Maria Bergman på fyra faktorer som hon menar påverkade befolkningsutvecklingen i Sundsvallsdistriktet: sågverksägarna, tiden, geografin och närheten till andra samhällen. Sågverksägarnas vilja och möjlighet till investeringar var naturligtvis en viktig avgörande faktor för sågverkens etablering, storlek och antal anställda. Vidare uppvisade de tidigast etablerade sågverken den långsammaste men även mest stabila befolkningsutvecklingen. Några av dessa orter hade dessutom tidigare haft industriell verksamhet. De yngre sågverken växte snabbt men uppnådde generellt inte en lika stor befolkning som de äldre sågverkssamhällena. Vissa av orterna hade små expansionsmöjligheter på grund av geografiska begränsningar och ägarnas obenägenhet att investera i bostäder samt arbetarnas vilja till kvarboende i sina hemmiljöer.

En klar majoritet av befolkningen var långdistansflyttare, vilket antyder att de lokalt/regionalt boende inte attraherades av sågverksindustrin i någon större omfattning. Män dominerade inflyttning och kvinnor utflyttning. Utflyttning och lokala omflyttningar sjönk under tidsperioden, vilket indikerar en större stabilitet i samhällena. Sågverkmiljöer var mansdominerade, om de temporärt anställda inkluderas. Den registrerade befolkningen visar

emellertid på starkt familjeorienterade samhällen. Barnen utgjorde den största andelen av befolkningen och andelen gifta personer var hög. Bland de som varit bosatta på orten en längre tid fanns väl utvecklade släktnätverk. Bergman visar emellertid på stora skillnader mellan de olika lokalsamhällena: Svartvik uppvisar en stor stabil bofast befolkning medan de övriga tre orterna uppvisar färre släktnätverk.

Med utgångspunkt i sin forskning i kombination med tidigare studier drar Bergman slutsatsen att faktorer som bofasthet, huruvida man tillhörde den registrerade befolkningen samt hur lång tid man bott på orten bidrog till känslan av tillhörighet och att vara inkluderad i lokalsamhället. Identiteten stärktes även vid jämförelserna med "de andra" som inte var sågverksarbetare. Slutligen för hon en diskussion om familjens roll i samhällen med mer utvecklade släktnätverk i jämförelse med samhällen där släktnätverken var mindre utvecklade. Här menar Bergman att det inte är självklart att familjens roll var starkare i de förra samhällena eftersom familjeenheten i de senare torde ha stärkts i brist på vidare släktnätverk.

Diskussion

Maria Bergman har genomfört en intressant studie som nyanserar den relativt omfattande forskning som undersökt sågverksindustrin och Sundsvallsdistriktet. Avhandlingen är välskriven och har god akribi. Hon har brukat ett mycket stort källmaterial, vilket ger studien både bredd och möjlighet till komparation på församlings- och sågverksnivå. Det skapar också en större förståelse för såväl generella som specifika demografiska mönster. Den avslutande studien ger dessutom fördjupade kunskaper om de nätverk som fanns på plats och hur dessa kunde skilja sig åt mellan samhällena. Genom att gå ned på individnivå lyckas Bergman påvisa hur sociala nätverk skapades genom giftermål samt hur rekryteringen av nya arbetare var släktrelaterade. Nedan behandlar jag några teman som är intressanta att vidareutveckla. Jag kommer även att peka på vissa begränsningar i Bergmans resonemang.

Maria Bergman är väl insatt i den relativt omfattande forskning som behandlar norrländska sågverkssamhällen. Jag hade önskat att hon tagit ett tydligare avstamp i denna för att visa vad hennes forskning tillför det tidigare forskningsläget. Styrkan i hennes studie är att hon har ett omfattande kvantitativt material bestående av befolknings- och migrationsstatistik, vilket ger en ordentlig grund för komparativa studier där specifika kontextberoende mönster kan urskiljas från mer generella. Vidare innebär hennes användning av ett tidigare inte brukat källmaterial en möjlighet att jämföra omfattningen av den oregistrerade befolkningen med resultat från tidigare forskning.

Bergman för en utförlig diskussion om källmaterialets styrkor och svag-

heter. I detta sammanhang hade jag gärna sett ett resonemang om källmaterialets påverkan på urvalet av församlingar och vilka konsekvenser detta fått för studiens design och dess komparativa ansats.

En svag länk i avhandlingen utgörs av valet av teoretiska utgångspunkter. Som tidigare nämnts är Bergmans avsikt att komma åt faktorer av betydelse för hur en gemensam identitet skapas. I det sammanhanget väljer hon att fokusera på tre tätt sammanvävda faktorer som tillsammans understödjer skapandet av en gemensam identitet. Den första utgångspunkten utgörs av den geografiska avgränsningen från den omgivande jordbruksmiljön. Den andra fokuserar på specifika sociala system, och slutligen ses samhället som en symbolisk plats, vilken präglas av känslor av tillhörighet och identitet till stor del kopplad till yrkesstolthet. "Vi" och "de" definieras både i relation till övriga grupper i och utanför samhället. Problemet är att de teoretiska utgångspunkterna kräver ett stort inslag av kvalitativa källor medan Bergmans studie är kvantitativ. Delar av perspektivet är dock tillämpligt. De källor som Bergman har använt möjliggör en studie om betydelsen av den geografiska avgränsningen. Vidare kan hon genom sin studie av familjestruktur och nätverk till viss del uttala sig om det sociala mönstret. Däremot är det betydligt svårare att säga något om platsens symboliska värde och om den identitet som utvecklades. Här hade ett kvalitativt källmaterial i form av brev, dagböcker eller dylikt krävts. Jag hade gärna sett ett resonemang om svagheten med de teoretiska utgångspunkterna. Det kanske även hade varit mer fruktbart att använda sig av någon form av social nätverkanalys i kombination med delar av den modell som Bergman tagit avstamp i.

Bergmans resultat, som visar på stabiliteten i befolkningsutvecklingen och de mer utvecklade nätverken i de äldre industrisamhällena, är intressanta att fundera vidare över. I detta sammanhang är det av stort intresse att reflektera över kontinuitet och förändring. Vilken betydelse hade de tidigare förindustriella samhällena med sin paternalistiska tradition och hierarkiska sociala struktur för utvecklingen av det efterföljande sågverkssamhället? Vilka nya strukturer uppstod i samband med sågverkens etablering?

Kapitlet där Bergman kartlägger nätverken i några av sågverkssamhällena är mycket intressant. Här för hon ett resonemang om giftermålens betydelse för skapandet av nya sociala nätverk. Vidare diskuterar hon släktens betydelse för rekryteringen av ny arbetskraft. Genom att illustrera släkt-nätverken ger hon läsaren en övertygande bild av de tätare släktnätverken som förekom i Svartvik i jämförelse med de övriga församlingarna. Frågan jag ställer mig är om andra slags nätverk var viktigare i de mer nyetablerade sågverkssamhällena. Anders Norberg visade sin avhandling *Sågarnas ö: Alnö och industrialiseringen 1860–1910* hur det norrländska skogsarbetet och sågverkssamhällena lockade värmländska arbetare. Här hade det varit

intressant om Bergman hade undersökt betydelsen av grupp migration, för att se om de inflyttade bildade små kolonier i mottagarsamhällena och om dessa i så fall var viktiga för nyrekryteringen av arbetare. Detta kanske hade inneburit för mycket arbete för avhandlingsförfattaren, som har genomfört en mycket omfattande empirisk studie. Icke desto mindre kan ämnet vara ett uppslag för fortsatt forskning.

Slutord

Avslutningsvis kan konstateras att Maria Bergmans avhandling är väl genomarbetad och välskriven. Jag rekommenderar en läsning av texten för de som önskar få en överblick över utvecklingen av den norrländska sågverksindustrin och vill veta mer om livet i sågverkssamhällena. Expansionen av sågverkssamhällena och befolkningsutvecklingen beskrivs ingående och exempel från olika miljöer visar på skillnader och likheter i samhällsstruktur. Bergmans undersökning ger, tillsammans med den gedigna forskningsgenomgången samt bakgrundsteckningen, en god inblick i de levnadsvillkor som rådde vid tiden för sågverkssamhällenas etablering.